

Bondens kulturmarksflora

- en serie felthåndbøker

Prosjektleder: Bolette Bele, Bioforsk Midt-Norge, Kvithamar
Bolette.bele@bioforsk.no

Plantene i kulturmarka trenger skjøtsel! Gjengroing og endra driftsform truer mange arter. Felthåndbøkene skal øke interessen og kunnskapen om kulturmarkene og inspirere til å ta vare på verdifulle områder. Les om kjennetegn på viktige kulturmarksarter, voksested, skjøtelsbehov, lokale navn og tradisjonell bruk. Bøkene er hittil utgitt for fire regioner.

Engfiol
(*Viola canina*)

Kjennetegn:
5-20 cm. Stengel greina fra basis. Mørkegrønne, tykke blad, som er avlangt hjerteforma. Blå blomst, blomstringstid i mai-juni. Kan forveksles med flere av de blå fiolene slik som skogfiol, krattfiol, sandfiol, hakefiol, myrfiol. Alle disse fiolene kan vokse på ulike steder i kulturlandskapet, flere er sjeldne. Den vanligste av disse er skogfiol som har jordstengel med merker etter gamle bladfester.

Voksested og skjøtelsbehov:
Vokser i gammel kulturmark, som tørrbakk, beitemark, slåttemark og i beta skogstam. Går tilbake allerede 3-5 år etter opphør i drift. Gode levebetingelser opprettholdes av sein slått, beiting og ingen gjødsling.

Utbredelse på Østlandet:
Vanlig i lavlandet og dalførene i hele regionen.

Dialektnavn fra regionen:
Navnet fiol er kjent for de aller fleste, selv om det opprinnelig er litterært. Navnet kjerringstam skulle komme av at det er noe som ligner en jeksel midt inne i blomsten (Torsnes). Kråkeblom(e) er kjent fra Rauland og Vinje, mens blåhane er kjent fra Stathelle.

Tradisjonell bruk:
Det ble ikke skilt mellom fiolartene skogfiol, engfiol og myrfiol i norsk folketradisjon. Fiolene ble vanlig brukt til barnelek: "To barn drar i hver sin, som er "kjeka i hopes", den som vinner har sterkeste hesten. Det kalles å "bytte hester" (Aurskog, noe lignende også i Eidskog). Fiolartene ble brukt til å "nappe krok" med (S.Odal).

Foto: © B. Bele/Bioforsk.

42

Markjordbær
(*Fragaria vesca*)

Kjennetegn:
5-20 cm. Tredelte (treklobla), tanna blad som er lodne på undersida. Lange utløpere og hvite blomster i mai-juli. Små jordbær.

Voksested og skjøtelsbehov:
I ulike typer beite- og slåttemark, tørrbakk, veikanter og (beta) skog. Går sterkt tilbake 25-35 år etter opphørt drift. Gode levebetingelser opprettholdes av beiting samt ingen gjødsling. også sein slått er gunstig.

Utbredelse på Østlandet:
I hele regionen opp til skoggrensa. Arten har blitt mindre vanlig de siste tiårene fordi egna voksesteder forsvinner.

Dialektnavn fra regionen:
Jolebær, eller oftere jol'ebær, som er å oppfatte som uttaleformer av jorebær, er vanlige i deler av Østlandet. I Østfold heter det jolbær eller oftere jollebær. I Ak og He mest jolbær, jarbær (jalbær, hvor dette stemmer med målforet) kjent fra Heidal, Uvdal, Fyresdal, Kviteseid, Lårdal, Seljord, Skåtøy (i eldre tid, nå bare jarbær). Jalbær eller jalabær (Hemsedal, Nes, Nore, Røllag, Uvdal, Hjørtedalen, Jarbær (Lårdal, Vang), jarbær (Østlandet), jalbær (Lom, Vestre og Østre Sildre). "Me hev både jarbær og jar'ber, helst det siste" (Seljord). Jælbær (Dovre, Heidal, Lesja, Lom, Nord Fron, Sel, Sjøk, Sor-Fron, Vågå).

Tradisjonell bruk:
Ble for noen generasjoner siden plukket for salg. Vanlig at barn tredde dem på strå. Ble brukt som te mot gikt (Bærum).

Foto: © B. Bele/Bioforsk.

48

Blåmunke
(*Jasione montana*)

Kjennetegn:
10-40 cm. Håra, ugrena eller lite greina stengel. Mange avlange og stivhåra blad ved grunnen. Blå blomster samla i ei kuleforma blomsterkorg på toppen av stilken. Lang blomstring fra juni til ut i august.

Voksested og skjøtelsbehov:
Vokser tørt og lyspent på næringsfattig jord (kalkslyngende). I gamle beite- og slåttemark, men er ofte like vanlig i annen mark som veikanter, på sand, grus og i sanddyner. Går tilbake allerede 3-5 år etter opphørt drift. Gode levebetingelser opprettholdes av beiting eller eventuelt sein slått og ingen gjødsling. Blåmunke favoriseres av trakk.

Utbredelse på Agder:
Lavlandsplante som er vanlig langs kysten i begge Agderfylkene. Går også noe inn i skogs- og dalførdene innenfor.

Dialektnavn fra regionen:
Ingen konkrete opplysninger fra regionen. Navnet blåmunke har norske forer overtratt fra dansk, navnet brukes også på svensk (blåmunkar).

Foto: © E. Svalheim/Bioforsk.

49

Solblom
(*Arnica montana*)

Kjennetegn:
20-60 cm. Avlange blad i rosett ved bakken. En eller noen få store, gulorange blomster (5-7 cm breie) med sterk lukt. Blomstringstid i juni-juli.

Rødlistestatus:
Sårbar (VU).

Voksested og skjøtelsbehov:
Karakterisert for slåtte- eller beitemark i tradisjonell hevd og med lang og sammenhengende drift. Vokser på kalkfattig og mager jord. Finnes også langs veier, stier og i skogsbeiter. Går sterkt tilbake 10-15 år etter opphørt drift. Ved gjengroing opphører blomstringa, men plantene kan overleve i flere år som blad-rosetter. Disse kan starte blomstring på nytt ved gjenåpning og igangsetting av skjøtsel. Gode levebetingelser opprettholdes av sein slått, storbeiting og ingen gjødsling. Beiting med sau i juni og juli frarådes.

Utbredelse på Østlandet:
Har en sørlig utbredelse i Norge. Vår vanlig tidligere, nå i sterk tilbakegang. Finnes spredt over hele Østlandet.

Dialektnavn fra regionen:
Sankthansblom er det vanligste navnet på Østlandet, men også hestebloom (Rømskog), tobaksblom (Fyresdal), nyselblomst (Y. Sandsvør) er brukt. Når planta begynne å blomstre skulle det være rett tid å begynne slått. Dette har gitt navne: slåttmann (Hurdal), slåttegubbe (Romedal), slåtteblomme (Sneringdal).

Foto: © E. Svalheim/Bioforsk.

64

